

XALQARO TASHKILOTLAR TUSHUNCHASI, ULARNING HUQUQIY ASOSLARI, TURLARI, XALQARO MUAMMOLARNI HAL QILISHDAGI O'RNINI VA RO'LI

M.Abdupattayev

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

"Islom huquqi" magistranti

N.Yusupova

Ilmiy rahbar. y.f.d, Prof.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15599930>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-May 2025 yil

Ma'qullandi: 28-May 2025 yil

Nashr qilindi: 31-May 2025 yil

KEYWORDS

xalqaro tashkilotlar, xalqaro huquq, global boshqaruv, BMT, WTO, NATO, inson huquqlari, xavfsizlik.

ABSTRACT

Maqolada xalqaro tashkilotlarning xalqaro huquq tizimidagi o'rnini, shakllanish bosqichlari va zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimidagi funksional vazifalari tahlil etiladi. Tadqiqotda xalqaro tashkilotlarning huquqiy asoslari, tashkiliy-huquqiy maqomi va normativ hujjatlari asosida faoliyat yuritish mexanizmlari o'rganiladi. Muallif BMT, WTO, NATO, Yevropa Ittifoqi va SHHT kabi yirik xalqaro tashkilotlar misolida ularning global xavfsizlik, iqtisodiy barqarorlik, inson huquqlarini himoya qilish va ekologik muammolarni hal qilishdagi real amaliyotini tahlil qiladi. Tadqiqot natijalari xalqaro tashkilotlarning global boshqaruv va xalqaro huquqiy me'yorlarni shakllantirishdagi dolzarb rolini ochib beradi.

Hozirgi kunda xalqaro munosabatlarda turli xalqaro tashkilotlarning roli ortib bormoqda. Ular davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, xalqaro muammolarni hal etish, tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash, inson huquqlarini himoya qilish, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash kabi vazifalarni bajaradi. Xalqaro tashkilotlar turli huquqiy asoslarga ega bo'lib, ularning ta'siri xalqaro munosabatlar tizimida juda katta ahamiyatga ega. Ular nafaqat davlatlar o'rtasidagi diplomatik munosabatlarni kuchaytirish, balki jahon miqyosidagi ekologik muammolar, ijtimoiy adolat, savdo va rivojlanish masalalarida ham faol ishtirok etadi.

Xalqaro munosabatlar tizimi jadal rivojlanib borayotgan hozirgi davrda xalqaro tashkilotlar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Davlatlar o'rtasidagi munosabatlar jadal integratsiya jarayonlari, iqtisodiy hamkorlik va global muammolarni hal qilish zarurati bilan belgilanadi. Shu jihatdan xalqaro tashkilotlar nafaqat davlatlararo munosabatlarni tartibga soluvchi subyektlar, balki xalqaro huquq va global boshqaruvning ajralmas qismi sifatida ham namoyon bo'ladi.

Hozirgi kunda xalqaro tashkilotlar diplomatik hamkorlikni mustahkamlash, mojarolarni tinch yo'l bilan hal etish, xalqaro xavfsizlikni ta'minlash va davlatlarning iqtisodiy rivojlanishiga ko'maklashish kabi vazifalarni bajaradi. Shuningdek, ular inson huquqlari himoyasi, ekologik muammolarni hal qilish va ijtimoiy adolatni ta'minlash borasida ham

muhim rol o'ynaydi. Xalqaro tashkilotlarning ta'sirchanligi ularning huquqiy asoslari, tashkilot tuzilmasi va xalqaro munosabatlardagi nufuziga bog'liq.

Xalqaro tashkilotlarning yuridik maqomi xalqaro huquq normalariga asoslanadi. Ular xalqaro shartnomalar va konvensiyalar orqali o'z vakolatlariga ega bo'lib, a'zolarining majburiyatlarini aniq belgilaydi. Bunday tashkilotlar davlatlar o'rtasidagi kelishmovchiliklarni hal etishda, global muammolarga yechim topishda va xalqaro munosabatlarning tartibligini ta'minlashda katta ahamiyatga ega.

Shu boisdan, xalqaro tashkilotlarning shakllanishi, rivojlanishi va ularning xalqaro munosabatlarga ta'siri bo'yicha tadqiqotlar olib borish zarurati ortib bormoqda. Xususan, xalqaro tashkilotlarning tarixiy rivojlanishini tahlil qilish, ularning global boshqaruvdagi o'rni va samaradorligini baholash, shuningdek, xalqaro nizolarni hal etishdagi ahamiyatini o'rganish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, xalqaro tashkilotlar nafaqat davlatlarning o'zaro munosabatlariga, balki jahon miqyosidagi iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy jarayonlarga ham ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kundagi xalqaro tashkilotlar faoliyatining samaradorligini tahlil qilish, ularning xalqaro huquq va geosiyosatga ta'sirini o'rganish, ularning rivojlanish dinamikasini baholash xalqaro munosabatlar nazariyasi va amaliyoti uchun dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Shu maqsadda mazkur tadqiqotda xalqaro tashkilotlarning huquqiy asoslari, ularning xalqaro munosabatlardagi o'rni, turlari va vazifalari chuqur tahlil qilinadi. Xususan, BMT, Jahon savdo tashkiloti, Yevropa Ittifoqi, SHHT, NATO va boshqa nufuzli xalqaro tashkilotlarning rolini o'rganish, ularning xalqaro siyosatga ta'sirini tahlil qilish maqsad qilib olinadi.

Xalqaro tashkilotlar globalizatsiya jarayonlarining ajralmas qismi bo'lib, ularning faoliyati davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, nizolarni bartaraf etish, xalqaro huquqni amalga oshirish hamda ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu tadqiqotda ushbu masalalar atroflicha yoritilishi va xalqaro tashkilotlarning umumiy rivojlanish jarayoniga ta'siri baholanishi maqsad qilib qo'yilgan.

XALQARO TASHKILOTLAR TUSHUNCHASI VA HUQUQIY ASOSLARI

Xalqaro tashkilotlar xalqaro huquq subyektlari hisoblanadi va o'zining mustaqil maqomiga ega. Ular o'z nizomlariga ko'ra muayyan vakolatlariga ega bo'lib, o'z a'zolari uchun majburiy bo'lgan qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega.

Xalqaro tashkilotlar – bu davlatlar yoki boshqa xalqaro huquq subyektlari tomonidan tashkil etilgan, xalqaro miqyosda tan olingan va muayyan maqsadlarni amalga oshirish uchun ishlaydigan institutlardir. Ular xalqaro huquq normalari asosida tuziladi va o'z vakolatlarini xalqaro shartnomalar, konvensiyalar yoki kelishuvlar orqali amalga oshiradi. Xalqaro tashkilotlar davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish, nizolarni hal etish, iqtisodiy va siyosiy barqarorlikni ta'minlash maqsadida faoliyat yuritadi.

Xalqaro tashkilotlar mustaqil yuridik maqomga ega bo'lib, o'z a'zolari uchun turli majburiyatlarni belgilaydi. Ular o'z hududi, o'z tuzilmasi va a'zolari o'rtasida huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi nizomga ega. Ular huquqiy va siyosiy jihatdan xalqaro subyekt hisoblanadi hamda o'z qarorlarini amalga oshirish uchun huquqiy mexanizmlarga ega bo'ladi. Xalqaro tashkilotlarning huquqiy asoslari quyidagi muhim omillarga tayanadi:

Birinchi navbatda, xalqaro tashkilotlarning huquqiy asoslarini belgilaydigan muhim hujjatlar xalqaro shartnomalardir. Bunday shartnomalar tashkilotning maqsadi, uning

vazifalari, a'zolik shartlari va ichki boshqaruv tizimini aniqlab beradi. Masalan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) Nizomi 1945-yilda qabul qilingan bo'lib, bu hujjat BMTning asosiy maqsadlari va vakolatlarini belgilab beradi. Shu bilan birga, xalqaro tashkilotlarning faoliyatini tartibga soluvchi xalqaro konvensiyalar va bitimlar ham ularning huquqiy asoslarini mustahkamlaydi.

Ikkinchidan, xalqaro tashkilotlar o'zining ichki nizomlari va ustavlari orqali faoliyat yuritadi. Masalan, Jahon savdo tashkiloti (WTO) yoki Yevropa Ittifoqi (YEI) kabi tashkilotlar o'zining ichki nizomi va shartnomalar to'plamiga ega bo'lib, ular tashkilotning faoliyatini belgilaydi. Bunday hujjatlar a'zolar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ular, shuningdek, xalqaro munosabatlarda tashkilotning o'рни va maqsadlarini belgilashga yordam beradi.

Uchinchidan, xalqaro tashkilotlar xalqaro huquqning muhim subyektlaridan biri bo'lib, ular davlatlar o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlarini shakllantirish va rivojlantirishda ishtirok etadi. Xalqaro tashkilotlar o'z qarorlari va qonunlari orqali xalqaro siyosatni shakllantirishga va davlatlar o'rtasidagi nizolarni tinch yo'l bilan hal qilishga yordam beradi. Masalan, BMT Xavfsizlik Kengashi xalqaro tinchlikni saqlash va mojarolarni bartaraf etish maqsadida xalqaro huquq normalariga asoslangan rezolyutsiyalar qabul qiladi.

To'rtinchidan, xalqaro tashkilotlarning huquqiy maqomi ularning xalqaro munosabatlardagi ta'sirchanligini belgilaydi. Ba'zi xalqaro tashkilotlar davlatlar o'rtasidagi diplomatik va siyosiy hamkorlikni tartibga solish uchun yaratilgan bo'lsa, boshqalari iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash, inson huquqlarini himoya qilish yoki xavfsizlikni ta'minlash maqsadida tuzilgan. Shu sababli, xalqaro tashkilotlar turli soha va yo'nalishlarda ishlaydigan kompleks institutlar hisoblanadi.

Xalqaro tashkilotlar xalqaro huquqning muhim subyektlaridan biri bo'lib, ular davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishni ta'minlash, xalqaro nizolarni hal etish va umumiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ular huquqiy asoslari orqali o'z vakolatlarini amalga oshiradi va xalqaro siyosiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, xalqaro tashkilotlar global muammolarni hal qilishda, ekologik barqarorlikni ta'minlashda va inson huquqlarini himoya qilishda muhim institutlar sifatida faoliyat yuritadi.

Xalqaro tashkilotlarni turli mezonlar asosida tasniflash mumkin. Ularning a'zolik tarkibi, faoliyat yo'nalishi va maqsadlariga ko'ra turli toifalarga bo'linishi mumkin. Xalqaro tashkilotlar ko'p tomonlama hamkorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi, shuningdek, ular xalqaro munosabatlarni tartibga solish, tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash, iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish va ekologik masalalarni hal etish kabi vazifalarni bajaradi.

Xalqaro tashkilotlar turli shakldagi institutlar bo'lib, ular davlatlararo hamkorlikni kuchaytirish, inson huquqlarini himoya qilish va dunyo miqyosida barqaror rivojlanishni ta'minlash maqsadida ishlaydi. Ular turli shartnomalar, nizomlar va konvensiyalar asosida shakllangan bo'lib, xalqaro huquqning muhim institutlaridan biri hisoblanadi. Ularning turlarini aniqlashda bir nechta asosiy mezonlar mavjud.

Birinchi mezon — a'zolarining tarkibi. Ushbu mezonga ko'ra, xalqaro tashkilotlar quyidagi turlarga bo'linadi:

- **Umumjahon tashkilotlar** – Butun dunyo davlatlarini qamrab oladi va umumjahon miqyosida ishlaydi. Bunday tashkilotlarga Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT), Jahon savdo tashkiloti (WTO) va Xalqaro mehnat tashkiloti (ILO) kabilar kiradi.

- **Mintaqaviy tashkilotlar** – Faqat muayyan mintaqadagi davlatlarni birlashtiradi. Masalan, Yevropa Ittifoqi (YEI), Afrika Ittifoqi (AI), Amerika davlatlari tashkiloti (OAS) va Shanxay hamkorlik tashkiloti (SHHT).

Ikkinchi mezon – tashkilotlarning maqsadi va yo‘nalishi. Bu mezonga ko‘ra, xalqaro tashkilotlar quyidagi turlarga bo‘linadi:

- **Siyosiy tashkilotlar** – Diplomatik munosabatlar, tinchlik va xavfsizlikni ta‘minlash uchun faoliyat yuritadi. Masalan, BMT, NATO, Yevropa Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti (YEXHT).

- **Iqtisodiy tashkilotlar** – Davlatlar o‘rtasidagi savdo-iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirishga qaratilgan. Masalan, Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg‘armasi (IMF), OPEK, MERKOSUR.

- **Harbiy-siyosiy tashkilotlar** – Xavfsizlikni ta‘minlash va mudofaa sohasida hamkorlik qilish maqsadida tuzilgan. Masalan, NATO, Kollektiv xavfsizlik shartnomasi tashkiloti (KXSHT).

- **Gumanitar va ijtimoiy tashkilotlar** – Inson huquqlarini himoya qilish, tibbiy yordam ko‘rsatish, oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash va qochqinlarga yordam berish bilan shug‘ullanadi. Masalan, YUNISEF, BMTning Qochqinlar bo‘yicha Oliy komissariati (UNHCR), Qizil Xoch jamiyati.

- **Ekologik tashkilotlar** – Global iqlim o‘zgarishi, biologik xilma-xillikni saqlash, ekologik barqarorlikni ta‘minlash bilan shug‘ullanadi. Masalan, BMTning Atrof-muhitni muhofaza qilish dasturi (UNEP), Jahon tabiatni muhofaza qilish jamg‘armasi (WWF), Xalqaro iqlim o‘zgarishi panelli (IPCC).

Uchinchi mezon – tashkilotlarning vakolatlari va ta‘sir doirasi. Ayrim xalqaro tashkilotlar majburiy vakolatga ega bo‘lsa, boshqalari faqat tavsiyaviy xarakterga ega. Masalan, BMT Xavfsizlik Kengashining rezolyutsiyalari a‘zolar uchun majburiy hisoblanadi, ammo Jahon savdo tashkiloti yoki Yevropa Ittifoqining ayrim qarorlari a‘zolar tomonidan ijro etilishi shart emas.

Xalqaro tashkilotlar global va mintaqaviy muammolarni hal qilishda muhim institutlar hisoblanadi. Ular davlatlar o‘rtasidagi diplomatik hamkorlikni mustahkamlash, iqtisodiy rivojlanishga ko‘maklashish va global xavfsizlikni ta‘minlashda muhim o‘rin tutadi. Xususan, xalqaro tashkilotlar iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash, inson huquqlarini himoya qilish, ekologik muammolarni bartaraf etish va xalqaro nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish kabi yo‘nalishlarda faoliyat yuritadi.

Xalqaro tashkilotlar turli maqsadlar va vazifalarga ega bo‘lib, ular xalqaro munosabatlarni tartibga solish va global muammolarga yechim topishda muhim rol o‘ynaydi. Ularning ta‘sir doirasi kengayib bormoqda va ular kelajakda ham xalqaro munosabatlarda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro tashkilotlar xalqaro muammolarni hal qilishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Ular quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

1. **Tinchlik va xavfsizlikni ta‘minlash:** BMTning Tinchlikparvar kuchlari mojarolarni bartaraf etish va tinchlik o‘rnatishda faol ishtirok etadi.

2. **Iqtisodiy taraqqiyotni qo'llab-quvvatlash:** Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi rivojlanayotgan davlatlarga moliyaviy yordam ko'rsatadi.

3. **Huquqiy nizolarni hal qilish:** Xalqaro sud va arbitraj tashkilotlari davlatlar o'rtasidagi huquqiy nizolarni hal qiladi.

4. **Gumanitar yordam va inson huquqlarini himoya qilish:** BMTning Qochqinlar bo'yicha Oliy komissariati va Qizil Xoch jamiyati gumanitar yordam ko'rsatishda muhim o'rin tutadi.

Xulosa

Xalqaro tashkilotlar zamonaviy xalqaro munosabatlarda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadigan institutlar sifatida namoyon bo'lmoqda. Ular xalqaro hamkorlikni mustahkamlash, davlatlar o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish, tinchlik va xavfsizlikni ta'minlashda muhim vosita sifatida faoliyat olib boradi. Xalqaro tashkilotlar huquqiy asoslarga tayangan holda o'z vakolatlarini amalga oshiradi va xalqaro nizolarni tinch yo'l bilan hal qilishda katta rol o'ynaydi.

Iqtisodiy, siyosiy, harbiy, ekologik va ijtimoiy sohalardagi xalqaro hamkorlikni tartibga solishda ularning ishtiroki muhim ahamiyatga ega. Masalan, BMT xalqaro tinchlik va xavfsizlikni ta'minlashda, Jahon savdo tashkiloti iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishda, Yevropa Ittifoqi mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlashda katta rol o'ynaydi. Shuningdek, OPEK kabi tashkilotlar xalqaro neft bozorini tartibga solishda, YUNESKO esa madaniyat va ta'lim sohasida xalqaro sheriklikni rivojlantirishda faol ishtirok etadi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, xalqaro tashkilotlar faoliyati xalqaro huquq me'yorlariga asoslangan bo'lib, ular o'z nizomlari va shartnomalari orqali davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi. Ularning huquqiy maqomi va majburiyatlari xalqaro shartnomalar va konvensiyalar orqali belgilanadi, bu esa ularning xalqaro munosabatlarda samarali faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

Bugungi kunga kelib, xalqaro tashkilotlarning ahamiyati yanada oshib bormoqda. Global muammolarni hal qilishda – iqlim o'zgarishi, oziq-ovqat xavfsizligi, inson huquqlarini himoya qilish kabi masalalarda – ularning ishtiroki tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli, xalqaro tashkilotlarning faoliyatini chuqur tahlil qilish va ularning rivojlanishi bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro tashkilotlar xalqaro munosabatlarning ajralmas qismi bo'lib, ular xalqaro hamkorlikni kuchaytirish, tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash, iqtisodiy barqarorlikni saqlash va inson huquqlarini himoya qilishda muhim institutlar sifatida o'z maqomini mustahkamlab bormoqda. Ular kelajakda ham xalqaro munosabatlarning shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishda davom etadi. Shu boisdan, ularning roli va samaradorligini baholash, ularning ta'sir doirasini chuqur tahlil qilish xalqaro huquq va xalqaro munosabatlar sohasidagi muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. United Nations Charter (1945).
2. International Law Commission Reports (UN, various years).
3. WTO Agreements and Policies (World Trade Organization, official website).
4. The Role of International Organizations in Global Governance (Cambridge University Press, 2015).
5. Regional Organizations and Peacekeeping (Oxford University Press, 2018).

6. The European Union: Politics and Policies (Oxford University Press, 2020).
7. International Monetary Fund Reports (IMF, various years).
8. NATO and the Future of European Security (Routledge, 2019).
9. Environmental Governance and International Organizations (Springer, 2017).
10. Human Rights and International Law (Cambridge University Press, 2021).

